

“OQ” VA “QORA” KONSEPTLARINING IJOBIY VA SALBIY KONNOTATSIYALARI

Xolmexametova Sayyora

Surxandaryo viloyati

Denov tadbirkorlik va pedagogik instituti

Magistranti

nodirbekmuqimov88@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada “oq” va “qora” rang konseptlarining o‘zbek tilidagi semantik talqinlari, ularning ijobiy hamda salbiy konnotatsiyalari lingvokulturologik va kognitiv yondashuv asosida yoritiladi. Ranglarning tarixiy-psixologik mazmuni, frazeologik birliklardagi ramziy ma’nolari, madaniy kod sifatidagi o‘rni tahlil qilinadi. “Oq” konsepti ko‘proq poklik, ezgulik va musaffolik bilan bog‘lansa, “qora” konsepti yomonlik, xavf va musibat bilan talqin etiladi. Shu bilan birga, ushbu ranglar ayrim kontekstlarda ijobiy mazmun ham kasb etishi ilmiy misollar asosida yoritilgan. Tadqiqot natijalari rang konseptlari xalq dunyoqarashi va an’anaviy tafakkurida qanday shakllanishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Oq konsept, qora konsept, konnotatsiya, lingvokulturologiya, kognitiv semantika.

Til sistemasi nafaqat so‘zlar va grammatik birliklardan iborat bo‘lmay, balki xalq mentaliteti, tarixiy xotirasi va qadriyatlarini aks ettiruvchi konseptual tuzilmani ham o‘z ichiga oladi. Rang nomlari esa ana shu konseptlar orasida alohida semantik yukga ega bo‘lgan qatlamni tashkil etadi.

Shuningdek, ranglar inson tafakkurida faqatgina ko‘rinish yoki vizual tasvir sifatida emas, balki chuqur ma’naviy-ruhiy, hissiy hamda ramziy ma’nolar bilan uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi. Xususan, “oq” va “qora” ranglari ko‘plab xalqlarning lingvokulturologik qarashlarida alohida semantik va kognitiv ahamiyat kasb etib, ularning tafakkur jarayonida mustahkam o‘rnashgan.

O‘zbek tilida ham ushbu ikki rang asosida shakllangan frazeologizmlar, iboralar, maqollar, hikmatlar va matallar xalqning ko‘p asrlik madaniy tajribasi, estetik didi, hayotga munosabati hamda milliy dunyoqarashini aks ettiradi. Bu ranglar bilan bog‘liq til birliklari nafaqat predmet yoki hodisaning rangini ifodalaydi, balki poklik, halollik, yorug‘lik, ezgulik, shuningdek, og‘irlik, jiddiylilik, iztirob yoki xavotir kabi murakkab hissiy holatlarni ham ramziy tarzda ifodalash imkonini beradi.

Shu bois “oq” va “qora” ranglari o‘zbek xalqining tilida ham, madaniy

xotirasida ham o'ziga xos ramziy-madaniy qatlam yaratgan bo'lib, ular til tizimining boyishiga, ma'naviy merosning avloddan avlodga yetib borishiga xizmat qiladi. Ushbu ranglar asosidagi iboralar orqali xalqning qadriyatlari, tarixiy xotirasi va ruhiy olami o'z aksini topadi [1].

“Oq” va “qora” ranglariga doir tasavvurlar turli xalqlarda turlicha talqin etilsada, ular ikkita qarama-qarshi ma'no maydoni sifatida shakllangan va tilning turli qatlamlarida keng qo'llanadi.

O'zbek tilida ushbu ranglar nafaqat fizik belgini ifodalaydi, balki axloqiy qadriyatlar, ruhiy holatlar, diniy tushunchalar, ijtimoiy baholash kabi murakkab semantik maydonlarni hosil qiladi. Shu sababli “oq” va “qora” konseptlarini tahlil qilish nafaqat tilshunoslik, balki etnolingvistika, psixologiya va madaniyatshunoslik uchun ham muhimdir.

Konsept — inson ongidagi ma'lumotlar majmui bo'lib, til birliklari orqali namoyon bo'ladi. Har bir konsept ma'lum madaniy tajriba, ijtimoiy qadriyatlar, diniy an'analar asosida shakllanadi. Rang konseptlari esa badiiy tafakkur, mifologik tasavvurlar, diniy e'tiqodlar bilan uzviy bog'langan.

“Aq” va “qora” ranglari global miqyosda qarama-qarshi qutblarni ifodalaydi. Biroq ularning ma'nosi har doim ham qat'iy emas — kontekst, vaziyat, qo'llanish shakli orqali turlicha konnotatsiyalar hosil bo'ladi. Masalan, oq rangning poklik ramzi bo'lishi kabi, qora rang ham ayrim hollarda mardlik va barqarorlikni anglatishi mumkin.

O'zbek tilida “oq” rang doimo tozalik, beg'uborlik, poklik timsoli sifatida talqin etiladi.

Frazeologik birliklarda:

- “oq niyat” — ezgulik istagi, sof maqsad
- “oq yo'l tilamoq” — ruxsat, duo, yaxshi tilak
- “oq ko'ngilli” — beg'araz, samimiy inson

Bu iboralar xalq tafakkurida oq rangning axloqiy-ruhiy musaffolik ramzi sifatidagi o'rnini ko'rsatadi.

Qadimiy turkiy dunyoqarashda oq rang nur, adolat, samoviy poklik bilan bog'langan. Oq bo'ri, oq ot kabi obrazlar ham shundan kelib chiqadi.

Islom an'analarida oq rang tahoratning, poklikning ifodasi sanaladi. Haj ibodatida oq ehrom kiyilishi ham shu ma'noga ega.

O'zbek tili va madaniyatida ranglar, ayniqsa “oq” va “qora” ranglari, juda boy semantik mazmunga ega bo'lib, ular ko'pincha xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va ruhiyati bilan uzviy bog'liq holda qo'llanadi. Bu ranglar nafaqat tashqi ko'rinish sifatida, balki ko'proq kognitiv va kulturologik ramz sifatida

namoyon bo'ladi. "Oq" rang ko'pincha poklik, ezgulik, halollik va xayr-xohlikning semantik mezoniga mos kelgan bo'lsa, "qora" rang — mustahkamlik, kuch, mahkamlik bilan bir qatorda ba'zan salbiy mazmunni ham ifodalaydi.

Ranglar tizimida "qora"ning faqat salbiy ma'noga ega deb talqin qilinishi noto'g'ri bo'ladi. O'zbek xalq tasavvurida bu rangning bir qator ijobiy talqinlari mavjud. Masalan:

"Qora yer" — juda unumdor, hosildor tuproqni bildiradi. Bu ibora yerning boyligi, mehnatning barakasi va tabiatning saxovatini ta'kidlaydi.

"Qora non" — halol mehnat bilan topilgan rizqni, peshona teri bilan qo'lga kiritilgan ro'zini anglatadi. Bu yerda "qora" mehnatning og'irligi va haqiqiyliги bilan bog'lanib, ijobiy ma'no kasb etadi.

Shunday qilib, "qora" rang mehnat, barqarorlik, mustahkamlik kabi kuchli ijtimoiy-psixologik tushunchalar bilan uyg'unlashadi. Ba'zi kontekstlarda u og'irlik, jiddiylik va mas'uliyatni ifoda etuvchi ramz sifatida ishlatiladi.

Zamonaviy madaniy an'analarda "qora" rangning rasmiy kiyimlarda keng qo'llanishi uning jiddiylik, tartib-intizom, sipo va rasmiy muhitga moslik ramzi ekanligini ko'rsatadi. Rasmiy uchrashuvlar, marosimlar, sud jarayonlari yoki diplomatik tadbirlarda qora rangning ustun qo'llanishi uning barqaror, vazmin va qat'iy semantik qiyofasini yanada mustahkamlaydi. Bu rang rasmiylikning universal belgilaridan biriga aylangan.

O'zbek tili frazeologik tizimida "qora" rang asosan musibat, tashvish, noxush vaziyat yoki og'riqli hayotiy tajribalarni ifodalashda faol qo'llanadi. Bu rang nafaqat predmetning tashqi ko'rinishini bildiradi, balki o'zida kuchli emotsional-ekspressiv va kognitiv ma'nolarni ham mujassam etadi. Masalan, xalq orasida keng uchraydigan "qora kun" biror inson hayotida sodir bo'ladigan mushkul, og'ir va tashvishlarga boy davrni anglatadi. Shuningdek, "qora niyat" iborasi boshqalarga ziyon yetkazish, zarar keltirish yoki yovuz maqsadni ko'zlash kabi salbiy kayfiyatni ifodalaydi. "Qora qismat" esa og'ir taqdir, mushkul turmush yo'li yoki insonning noqulay hayotiy sharoitlarga duch kelishini tasvirlaydi.

Bu kabi frazeologik birikmalarda "qora" rangning salbiy konnotatsiya kasb etishi bejiz emas. U qadimgi dunyoqarashlarda shakllangan yorug'lik–zulmat, yaxshilik–yomonlik singari dualistik tasavvurlarning tilimizda davom etib kelayotgan ramziy aksidir. O'zbek xalqining madaniy xotirasida "qora" ko'pincha xavf, noma'lumlik, ruhiy bosim va ijtimoiy beqarorlikni anglatgan. Shu bois, rangning semantik doirasi nafaqat lingvistik, balki tarixiy-madaniy asosga ega bo'lib, xalq tafakkuri, dunyoqarashi va hayotiy tajribalarining yorqin ko'zgusi hisoblanadi.

Natijada “qora” rang ishtirokidagi iboralar tildagi ma’nodorlilikni oshiradi, insonning ichki kechinmalarini aniq ifodalashga xizmat qiladi hamda o‘zbek tilining boy ma’naviy-estetik qatlamini yanada to‘ldiradi.

Qora rang ko‘pincha qorong‘ilik, noma’lumlik, xavf va qo‘rquvni eslatadi. Shu bois:

“qorong‘ulik” — nafaqat fiziki, balki ruhiy tushkunlikning ramzi sifatida ham izohlanadi.

O‘zbek tili frazeologik tizimi ranglar asosida shakllangan ko‘plab obrazli birliklarga boy. Ranglar orqali xalqning ruhiyati, qadriyatlari va ma’naviy stereotiplari o‘z aksini topgan.

“Oq” rang bilan bog‘liq frazeologizmlar:

- Oq yo‘l — yaxshi niyat, omad tilagi;
- Oq yuz — pokiza, halol, or-nomusli inson;
- Oq niyat — ezgu tilak;
- Oq kishi — yaxshi, odobli, halol inson.

Bu iboralarda “oq” rangning ezgulik, poklik va ijobiy fazilatlar bilan uyg‘un bog‘langanini ko‘ramiz.

“Qora” rang bilan bog‘liq frazeologizmlar:

- Qora kun — og‘ir, tashvishli vaqt;
- Qora ro‘yxat — yoqtirilmaydigan, taqiqlangan shaxslar ro‘yxati;
- Qora ish — yomon, noqonuniy ish;
- Qora odam — qo‘pol, dag‘al odam.

Bu frazeologizmlar ranglarning xalq ongidagi emotsional va axloqiy baholash tizimi bilan qanday chambarchas bog‘liq ekanini ko‘rsatadi.

Shuningdek, oq va qora rang ishtirokidagi iboralar til tizimida nafaqat rang bildiruvchi birliklar sifatida, balki inson tafakkuri bilan bevosita bog‘langan ramziy va kognitiv mazmun yuklovchi birliklar sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday iboralar predmet yoki hodisaning tashqi xususiyatini tasvirlash bilan chegaralanib qolmay, balki jamiyatning madaniy qadriyatlari, milliy dunyoqarashi, emotsional munosabati va ijtimoiy tajribasini aks ettiruvchi lingvistik ko‘rinishga ega.

Lingvokognitiv nuqtai nazardan qaralganda, oq rang ko‘pincha poklik, ezgulik, mehr, bir xillik va ijobiylik tasavvurlari bilan uyg‘unlashadi. Qora rang esa odatda jiddiylik, og‘irlik, noxushlik yoki salbiylik kabi konseptlar bilan assotsiatsiya qilinadi. Shu bilan birga, ayrim matnlar, badiiy tasvirlar va folklor namunalarida bu ranglar mutlaqo boshqa — ko‘tarinki, ramziy yoki hatto ijobiy ma’nolarda ham qo‘llanishi mumkin. Masalan, “qora yer” — barakali tuproq timsoli, “qora non” — halol mehnat mevasini anglatadi. Bu holat ranglarning ma’nosi mutlaqo kontekstga bog‘liq ravishda o‘zgarishini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, oq va qora rang asosidagi frazeologizmlar, metaforalar va badiiy obrazlar inson tafakkurida shakllangan konseptual tasavvurlar tizimi orqali ma’no yaratish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Ular tilning emotsional-ekspressiv imkoniyatlarini kengaytiradi, badiiy nutqning obrazlilik darajasini oshiradi va muloqotda kuchli ta’sir vositasiga aylanadi.

Mazkur ranglar bilan bog‘liq iboralarini lingvokognitiv jihatdan o‘rganish semantika, madaniyatshunoslik, etnolingvistika va psixolingvistika kabi yo‘nalishlar uchun dolzarb sanaladi. Chunki rang konseptlari xalqning mentaliteti, tarixiy tajribasi, ma’naviy qarashlari va dunyoni idrok etish mexanizmlarini ochib beruvchi muhim lingvokultur birliklardir.

Kognitiv lingvistika nuqtai nazariga ko‘ra, “oq” va “qora” konseptlari inson ongida ikki qutbli semantik maydon hosil qiladi. Bu qutblilik quyidagi juftliklarda yaqqol namoyon bo‘ladi: yaxshilik — yomonlik, nur — zulmat, poklik — ifloslik, hayot — o‘lim.

Mazkur dualizm ranglar asosida shakllangan konseptlarning axloqiy, madaniy va diniy asoslarini ko‘rsatadi. Ranglar ramziy jihatdan jamiyatning ko‘p asrlik tajribasi, mifologik tasavvurlari, diniy qarashlari va urf-odatlarida mustahkam o‘rnashgan. “Oq” va “qora”ning mazkur semantik tizimi o‘zbek xalqining mentalitetida juda chuqur ildiz otgan [5].

Xulosa qilib aytganda, “oq” va “qora” rang konseptlari o‘zbek tilining semantik tizimida ko‘p qatlamli ma’no, ramz va kognitiv tasavvurlarni o‘zida mujassam etadi. Oq rang an’anaviy tarzda ezgulik, poklik, halollik, yorug‘lik hamda yangilanish singari musbat tushunchalar bilan bog‘lanadi. Qora rang esa ko‘proq salbiy kechinmalar — g‘am, og‘irlik, xavf, musibat yoki noxush voqealarni ifodalashda qo‘llanadi. Biroq ranglarning bunday tasnifi absolyut emas: kontekst va madaniy vaziyatga qarab ikkala rang ham ijobiy, maqtovga sazovor yoki neytral ma’nolarda qo‘llanishi mumkin. Masalan, “qora yer” — unumdorlik, baraka; “oq yo‘l” — ezgu tilak; “oq fотиha” — duogo‘ylik; “qora non” — halol rizq timsoli sifatida ijobiy semantik yuklamaga ega.

Shu tariqa, “oq” va “qora” konseptlari o‘zbek xalqining milliy tafakkuri, tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va lingvokultural xotirasi bilan chambarchas

bog‘liq bo‘lib, ular nafaqat rang sifatida, balki ma’naviy-ruhiy mazmunni ifodalovchi kuchli ramzlar sifatida til tizimida yashaydi. Bu ranglar orqali xalqning qadriyatlari, estetik qarashlari va ijtimoiy-madaniy tajribasi ifodalanib, ularning lingvokognitiv xususiyatlarini yanada teran anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Askarova, D. Rang nomlarining semantik va pragmatik xususiyatlari. — Toshkent: Fan, 2018.
2. Safarov, Sh. Kognitiv tilshunoslikka kirish. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
3. Mahmudov, N. O‘zbek tili semantikasi. — Toshkent: Universitet, 2016.
4. Rahmatullayeva, N. Lingvokulturologiya asoslari. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
5. Qosimova, Sh. O‘zbek tilidagi rang nomlari va ularning ma’no o‘zgarishlari. — Toshkent, 2020.